

บทสรุป และข้อเสนอแนะ

บทสุดท้ายจะเป็นการประมวลผลการศึกษาทั้งหมดจากการวิเคราะห์งบประมาณรายจ่ายด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และงบประมาณการพัฒนาสิ่งแวดล้อมเพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการศึกษานี้พร้อมทั้งการเสนอแนะนโยบาย นอกจากนี้จะกล่าวถึงข้อจำกัดในการศึกษาและข้อเสนอแนะสำหรับงานที่ต้องการศึกษาต่อไป

สรุปผลการศึกษา

เนื่องด้วยปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาสำคัญและทวีความรุนแรงขึ้นตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมา ในขณะที่บทบาทของรัฐบาลด้านอื่นๆ เช่น การกำหนดกฎหมายข้อบังคับหรือพระราชบัญญัติยังคงไม่สัมฤทธิ์ผลเท่าที่ควร การแก้ปัญหาของรัฐเบื้องต้นจึงจำเป็นต้องใช้งบประมาณเป็นต้นทุนในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ดังนั้น การศึกษาวิเคราะห์การจัดสรรงบประมาณด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและพัฒนาสิ่งแวดล้อม ก็เพื่อให้ทราบถึงโครงสร้างการจัดสรรและอัตราการขยายตัวของงบประมาณ เพราะงบประมาณในแง่ของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (supply) ยังได้รับความสนใจน้อยกว่าในแง่ของความต้องการ (demand) ในขณะที่ปัญหาสิ่งแวดล้อมยังคงเป็นปัญหาใหม่สำหรับรัฐบาลทั้งทางด้านการป้องกันและด้านของงบประมาณ จึงต้องทำการศึกษาถึงฐานข้อมูล (data base) ของงบประมาณดังกล่าวเพื่อให้เป็นหมวดหมู่ที่ชัดเจนขึ้น รวมทั้งการนำเงินช่วยเหลือจากต่างประเทศด้านสิ่งแวดล้อมมาพิจารณาร่วมด้วย เพื่อให้เห็นมุมมองของต่างประเทศและด้วยความใหม่ของปัญหาสิ่งแวดล้อมในการกำหนดงบประมาณเพื่อใช้ในการแก้ปัญหาจึงได้นำงบประมาณด้านสิ่งแวดล้อมของประเทศพัฒนาแล้ว และประเทศกำลังพัฒนามาเปรียบเทียบกับการจัดสรรงบประมาณของไทย เพื่อให้เห็นสัดส่วนของงบประมาณต่อระดับการเจริญเติบโตของประเทศนั้นๆ ตลอดจนนำฐานข้อมูลด้านการอนุรักษ์และพัฒนาที่ได้ศึกษาไว้มาวิเคราะห์ร่วมกับปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่พบว่ามีความสัมพันธ์กับปัญหาที่เกิดขึ้น เนื่องจากปรากฏอยู่ในทฤษฎีเศรษฐศาสตร์หลายๆด้าน เช่น เศรษฐศาสตร์เมือง (Urban Economics) เศรษฐศาสตร์สีเขียว (Green Economics) เป็นต้น ดังนั้นจึงนำมาเป็นตัวแทนของข้อมูลทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อดูการตอบสนองของงบประมาณต่อการเปลี่ยนแปลงของตัวแปรต่างๆ โดยใช้สมการถดถอยเชิงซ้อน (Multiple Regression) ตามวิธีกำลังสองน้อยที่สุด (Ordinary Least Square)

ดังนั้น ในส่วนนี้จึงเป็นการสรุปผลการศึกษาทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้นซึ่งผลที่ได้รับจากการรวบรวมฐานข้อมูลทางด้านงบประมาณอนุรักษัรพยากรธรรมชาติ พบว่าในช่วงปีที่ทำการศึกษางบประมาณด้านนี้เพิ่มขึ้นหลายเท่าตัวจาก 249.57 ล้านบาทในปี 2520 เป็น 4,079.55 ล้านบาท ในปี 2536 แต่อย่างไรก็ตามเมื่อเทียบงบประมาณกับการขยายตัวของ GDP พบว่าตลอดช่วงเวลาดังกล่าววงงบประมาณด้านนี้ไม่ถึงร้อยละ 1 ของ GDP โดยงบประมาณมากกว่าครึ่งของแต่ละปีจะอยู่ในส่วนของอนุรักษัรพยากรป่าไม้ ส่วนทรัพยากรประมงเป็นส่วนที่ใช้งบประมาณน้อยที่สุด (ตาราง 3.1) ซึ่งจากการพิจารณางบประมาณด้านการอนุรักษัรพยากรธรรมชาติด้านต่างๆ ยังพบว่าทรัพยากรน้ำยังขาดการจัดสรรงบประมาณในแง่ของการอนุรักษัรพ ในส่วนของงบประมาณด้านการพัฒนาสิ่งแวดล้อมในช่วงเวลาที่ศึกษาพบว่ายังอยู่ในอัตราที่ต่ำมากเช่นกันเพราะเมื่อเทียบกับ GDP ของประเทศไม่ถึงร้อยละ 1 ถึงแม้ในปี พ.ศ. 2536 ซึ่งมีงบประมาณมากที่สุดถึง 5,716.85 ล้านบาทแต่ยังคงคิดเป็นเพียงร้อยละ 0.18 ของ GDP หรือร้อยละ 1.01 ของงบประมาณทั้งประเทศ จากการพิจารณางบประมาณแยกตามชนิดมลพิษสิ่งแวดล้อมตามนิยามของกรมควบคุมมลพิษ พบว่างบประมาณด้านการจัดการปัญหามลพิษทางน้ำได้รับงบประมาณมากที่สุดหากเทียบกับปัญหาอื่นๆ ในขณะที่ปัญหาขยะซึ่งได้รับงบประมาณในช่วงพ.ศ. 2534 และอยู่ในอัตราที่ต่ำ ส่วนงบประมาณที่นอกเหนือจากปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมจะมีสัดส่วนมากที่สุดเมื่อเทียบกับงบประมาณทั้งหมด เพราะจะเป็นงบประมาณทางด้านการจัดการ การบริหาร และงานวิจัยวางแผน เป็นต้น (ตาราง 3.2 และ 3.3)

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลงบประมาณพัฒนาสิ่งแวดล้อมพบว่าในความเป็นจริงนอกเหนือจากงบประมาณจากแผนงานด้านการพัฒนาสิ่งแวดล้อมแล้ว ในส่วนของแผนงานอนามัยสิ่งแวดล้อมยังมีงบประมาณด้านการพัฒนาสิ่งแวดล้อมรวมอยู่ด้วย และจากการพิจารณาหน่วยงานที่รับผิดชอบในแผนงานพัฒนาสิ่งแวดล้อมจะมีหน่วยงานที่ซ้ำซ้อนและกระจัดกระจายมาก ถึงแม้จะมีการกำหนดหน่วยงานหลักเพื่อรับผิดชอบปัญหาสิ่งแวดล้อม คือ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม และกรมควบคุมมลพิษ หลังการกำหนดพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 แล้วก็ตามแต่หน่วยงานต่างๆ ที่รับผิดชอบงบประมาณในแผนงานพัฒนาสิ่งแวดล้อมยังคงมีมากถึง 11 หน่วยงาน (ตาราง 3.4) ในขณะที่ยังงบประมาณอนุรักษัรพยากรธรรมชาติไม่ซับซ้อนนักเพราะจะมีหน่วยงานรับผิดชอบโดยตรง เช่น กรมป่าไม้ กรมประมง เป็นต้น

เมื่อเปรียบเทียบงบประมาณด้านสิ่งแวดล้อมของไทยกับประเทศพัฒนาแล้ว คือ สหรัฐอเมริกา และเยอรมัน ซึ่งทั้งสองประเทศถือได้ว่าประสบผลสำเร็จในการพัฒนาประเทศและหนีไม่พ้นปัญหาสิ่งแวดล้อมมาก่อน พบว่าสัดส่วนงบประมาณด้านสิ่งแวดล้อมของเยอรมันต่อ GDP อยู่ในระหว่างร้อยละ 1.5 และ 1.6 สำหรับอเมริกาอยู่ในช่วงร้อยละ 1.6 ถึง 2 ของ GDP ในระหว่างปี พ.ศ. 2520 ถึง 2533 จะเห็นว่าเมื่อเทียบกับสัดส่วนงบประมาณด้านนี้ต่อ GDP ของไทยกับประเทศทั้งสองแล้วประเทศไทยยังคงให้ความสำคัญกับงบประมาณในอัตราที่ต่ำ แต่เมื่อนำมาพิจารณาเทียบกับประเทศกำลังพัฒนาด้วยกัน เช่น สิงคโปร์ และฟิลิปปินส์ กลับพบว่าสิงคโปร์ ซึ่งเป็นประเทศที่เล็กแต่มีระดับการพัฒนาสูงได้ให้ความสำคัญกับงบประมาณด้านสิ่งแวดล้อมมากกว่าประเทศไทยคือประมาณร้อยละ 1 ของ GDP ในขณะที่เดียวกันประเทศฟิลิปปินส์กลับมีการจัดสรรงบประมาณด้านสิ่งแวดล้อมในอัตราที่ต่ำมากคืออยู่ระหว่างร้อยละ 0.002 ถึง 0.006 ของ GDP ซึ่งต่ำมากเมื่อเทียบกับไทย (ตาราง 3.5) จากการศึกษาในส่วนนี้สามารถชี้ให้เห็นว่าประเทศไทยควรจะพิจารณาและให้ความสำคัญกับงบประมาณด้านการพัฒนาสิ่งแวดล้อมให้มากขึ้นเพราะ จากประสบการณ์ของประเทศพัฒนาแล้วจะเป็นแนวทางที่ดีในด้านการดูแลปัญหาสิ่งแวดล้อมซึ่งประเทศเหล่านั้นได้รับบทเรียนมาก่อนจากการพัฒนาประเทศเช่นเดียวกับที่ประเทศไทยกำลังดำเนินการตาม

การรวบรวมข้อมูลเงินช่วยเหลือจากต่างประเทศด้านสิ่งแวดล้อม (ตาราง 3.6) พบว่าเงินช่วยเหลือที่ผ่านกรมวิเทศสหการส่วนใหญ่มาจากประเทศพัฒนาแล้วโดยเฉพาะญี่ปุ่น เงินช่วยเหลือด้านสิ่งแวดล้อมมากสุดในปี พ.ศ. 2532 และเริ่มลดลงในปีต่อมาทั้งนี้เป็นเพราะประเทศไทยมีระดับความเจริญของประเทศมากขึ้นทำให้ประเทศที่เคยให้ความช่วยเหลือหันไปช่วยเหลือประเทศอื่นที่มีระดับการพัฒนาที่ต่ำกว่าไทยแทน อย่างไรก็ตามหากพิจารณาเงินช่วยเหลือแยกตามชนิดมลพิษและหน่วยงานที่รับผิดชอบ (ตาราง 3.9 และ 3.12) จากข้อมูลที่มีอยู่พบว่ามลพิษทางอากาศได้รับเงินช่วยเหลือเป็นสัดส่วนมากที่สุด รองลงมาเป็นมลพิษทางน้ำและกากของเสีย ซึ่งแตกต่างจากงบประมาณไทยซึ่งจะให้กับมลพิษทางน้ำมากที่สุด ส่วนหน่วยงานที่ได้รับเงินช่วยเหลือด้านสิ่งแวดล้อมมีทั้งหน่วยงานที่ได้รับงบประมาณจากรัฐบาลไทยในด้านนี้ และยังเป็นหน่วยงานที่ได้รับเงินช่วยเหลือด้วย ได้แก่ หน่วยงานหลักด้านสิ่งแวดล้อมทั้ง 3 หน่วยงาน กระทรวงอุตสาหกรรม กรุงเทพมหานคร กรมโยธาธิการ กรมป่าไม้และกรมอนามัย แต่หน่วยงานที่ไม่ได้รับเงินงบประมาณแต่ได้รับเงินช่วยเหลือได้แก่ สถาบันวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีแห่งประเทศไทย รวมทั้งสถาบันการศึกษาได้แก่มหาวิทยาลัยมหิดล เป็นต้น

นอกจากการวิเคราะห์ทางด้านข้อมูลหรือฐานข้อมูล (data base) แล้ว ผลจากการศึกษาถึงปัจจัยต่างๆ ที่มีส่วนในการกำหนดงบประมาณด้านการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม ซึ่งประกอบไปด้วยตัวแปรทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่ถือเป็นตัวแทน (proxy) ของปัจจัยที่ก่อให้เกิดปัญหา จากแบบจำลองที่ได้รับหลังจากการทดสอบคุณสมบัติของแบบจำลองให้มีปัญหาน้อยที่สุดแล้ว พบว่า ปัจจัยต่างๆที่เป็นตัวแปรอิสระสามารถอธิบายการจัดสรรงบประมาณทั้งสองด้านได้อย่างดีพอสมควร ทั้งนี้เป็นการพิจารณาค่าความยืดหยุ่นในแบบจำลองงบประมาณต่อตัวแปรอิสระต่างๆ จากแบบจำลองงบประมาณด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (ตาราง 4.2) พบว่าค่าความยืดหยุ่นของงบประมาณต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติเท่ากับ 1.7 และค่าความยืดหยุ่นต่อพื้นที่ป่าไม้เท่ากับ -6.7 ปัจจัยทั้งสองมีความสัมพันธ์เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ และมีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนจำนวนประชากรและรายได้จากการท่องเที่ยวมีนัยสำคัญทางสถิติ และมีค่าความยืดหยุ่น -4.6 และ -0.5 ตามลำดับแต่ไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ แสดงว่างบประมาณอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของตัวแปรทางด้านเศรษฐกิจและสังคมแต่พบว่าการตอบสนองต่อจำนวนพื้นที่ป่าไม้มากที่สุด

ส่วนงบประมาณเพื่อการพัฒนาสิ่งแวดล้อม (ตาราง 4.3) พบว่าตัวแปรทางด้านผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติมีค่าความยืดหยุ่นมากที่สุดคือ 7.30 และมีผลการศึกษาเชิงสถิติตรงตามสมมติฐานที่คาดการณ์ไว้ ในขณะที่ตัวแปรที่เหลือได้แก่ จำนวนโรงงานอุตสาหกรรมและรายได้จากการท่องเที่ยวมีค่าความยืดหยุ่นรองลงมาคือ -3.70 และ -2.48 ตามลำดับ ซึ่งผลที่ได้ขัดแย้งกับสมมติฐานที่คาดการณ์ไว้แต่ตัวแปรส่วนมากยังคงสามารถอธิบายความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงงบประมาณได้เพราะมีนัยสำคัญทางสถิติ ยกเว้นจำนวนประชากรไม่มีนัยสำคัญในการอธิบายเชิงสถิติ อย่างไรก็ตามเมื่อนำตัวแปรต่างๆทั้งที่ไม่มีนัยสำคัญทางสถิติและไม่เป็นไปตามสมมติฐานมาทดสอบแบบจำลองในลักษณะการถดถอยธรรมดา (Simple Regression) คือทดสอบตัวแปรกับงบประมาณที่ละตัวในทั้งสองสมการ (ตารางภาคผนวก ข.5 และ ข.6) พบว่าการจัดสรรงบประมาณทั้งสองด้านสนองต่อการเปลี่ยนแปลงในปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในทุกตัวแปรที่เลือกมา

จากผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ทำให้ทราบว่า งบประมาณทั้งทางด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและพัฒนาสิ่งแวดล้อมยังอยู่ในอัตราที่ต่ำเมื่อเทียบกับการขยายตัวของประเทศและปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การแยกหมวดหมู่ของงบประมาณแต่ละด้านเพื่อเสนอฐานข้อมูล แสดงให้เห็นว่างบประมาณด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำยังขาดความ

ชัดเจนในแง่การอนุรักษ์ ในขณะที่งบประมาณด้านการพัฒนาสิ่งแวดล้อมยังอยู่ในความรับผิดชอบของหลายหน่วยงาน ส่วนโครงสร้างของเงินช่วยเหลือจากต่างประเทศด้านสิ่งแวดล้อมมีสัดส่วนเงินช่วยเหลือลดลง ทั้งนี้เพราะประเทศไทยมีอัตราการเติบโตของประเทศเพิ่มขึ้นทำให้ประเทศที่เคยช่วยเหลือลดการช่วยเหลือลง ในขณะที่งบประมาณทั้งสองด้านมีอัตราการขยายตัวเพิ่มขึ้นหากเทียบกับในอดีต ดังนั้น การพิจารณางบประมาณต่อไปในอนาคตจึงน่าจะนำตัวแปรทางด้านเศรษฐกิจและสังคมมาเป็นปัจจัยในการกำหนดด้วยเพราะจากการศึกษาพบว่าตัวแปรต่างๆ มีความสัมพันธ์กับงบประมาณ

ข้อเสนอแนะ

1. เนื่องจากการใช้จ่ายของรัฐบาลหรือการใช้งบประมาณจำเป็นต้องจัดสรรไปในหลายๆ ด้าน ซึ่งมีระดับงบประมาณที่สูงต่ำแตกต่างกัน อาจนำมาซึ่งการลดการใช้จ่ายงบประมาณด้านการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น นำงบประมาณไปลงทุนทางด้านพลังงาน การสร้างเขื่อน การสร้างระบบชลประทานหรือโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ซึ่งรายจ่ายงบประมาณโดยทั่วไปสามารถชี้ชัดถึงผลประโยชน์ที่จะได้รับได้อย่างชัดเจน ในขณะที่โครงการทางด้านสิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไม่สามารถเห็นผลได้อย่างชัดเจนนักในระยะสั้นทำให้ไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร ดังนั้น หากการตั้งกองทุนสิ่งแวดล้อมหรือกองทุนด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติสามารถทำได้อย่างมีประสิทธิภาพจะทำให้ปัญหาในการจัดสรรงบประมาณด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและพัฒนาลingkunganชัดเจนขึ้น เพราะเงินทุนดังกล่าวจะถูกใช้ไปอย่างถูกต้องตามวัตถุประสงค์โดยไม่ถูกดึงไปใช้ในส่วนอื่นๆ

2. จากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่าการเปลี่ยนแปลงทางด้านอุตสาหกรรมทั้งในลักษณะของจำนวนโรงงานที่มีการขยายตัวเพิ่มขึ้น การนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้มากขึ้น แต่ยังคงการป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมทำให้เมื่ออุตสาหกรรมขยายตัวยิ่งส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและรัฐบาลต้องเข้ามาแก้ไขปัญหาลดเวลาซึ่งต้องใช้งบประมาณเพิ่มซึ่งเป็นไปไม่ได้ที่รัฐจะต้องมีรายจ่ายด้านนี้เพิ่มขึ้นตลอด ดังนั้นควรนำหลักการผู้สร้างมลพิษต้องเป็นผู้จ่าย (Polluter Pay Principle : PPP) มาเป็นมาตรการซึ่งจะทำให้มีเงินทุนเพื่อใช้จัดการกับปัญหามากขึ้นจากผู้ก่อให้เกิดปัญหาเอง

3. หน่วยงานต่างๆ ที่มีส่วนในการรับผิดชอบงบประมาณด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและพัฒนาลingkungan ไม่ควรมีจำนวนมากเกินไปโดยเฉพาะหลังมีการกำหนดพระราช

บัญญัติส่งเสริมและรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 เพราะมีการกำหนดหน่วยงานหลักด้านสิ่งแวดล้อม คือ กรมควบคุมมลพิษ กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม และสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ หน่วยงานดังกล่าวน่าจะมียุทธศาสตร์ในการดูแลที่ชัดเจนและครอบคลุมให้มากเพื่อลดความซ้ำซ้อนของหน่วยงานอื่นๆ เพราะการใช้จ่ายงบประมาณจากแต่ละหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยมีระเบียบการปฏิบัติแตกต่างกัน อาจมีผลกระทบต่อการบริหารงบประมาณ แผนงานและโครงการต่างๆ ได้ และจะเกิดปัญหาในการประสานงานที่ดี หรือหากจะให้หน่วยงานราชการรับผิดชอบร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพก็ควรสร้างข้อตกลงในการทำงานร่วมกันโดยให้ทุกฝ่ายมีบทบาทเท่าเทียมกันจะลดความขัดแย้งและความซ้ำซ้อนระหว่างหน่วยงานลง ซึ่งจะทำให้การใช้งบประมาณที่ได้รับเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

4. ด้านเงินช่วยเหลือจากต่างประเทศด้านสิ่งแวดล้อม ทางกรมวิเทศสหการน่าจะทำการแยกรายละเอียดให้มากกว่าเดิม เช่น ในปีหนึ่งๆ มีโครงการใดบ้างที่ได้รับเงินช่วยเหลือด้านสิ่งแวดล้อมและโครงการดังกล่าวเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมด้านไหน และควรกำหนดนิยามให้ชัดเจนเพื่อใช้เป็นข้อมูลในการศึกษาได้ง่ายขึ้น

5. จากผลการศึกษาในส่วนของแบบจำลองจะเห็นว่างบประมาณทั้งสองด้านตอบสนองการเปลี่ยนแปลงของตัวแปรทางด้านเศรษฐกิจและสังคมอย่างเห็นได้ชัด ดังนั้นในการจัดสรรงบประมาณจึงควรนำปัจจัยต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาเป็นส่วนหนึ่งในการพิจารณาว่างบประมาณด้านการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมด้วย

ข้อจำกัดและแนวการศึกษาในอนาคต

1. งบประมาณที่ใช้ในการศึกษานำมาเฉพาะงบประมาณรายจ่ายในส่วนกลางเท่านั้น ดังนั้นแนวทางในการศึกษาด้านงบประมาณอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและพัฒนาสิ่งแวดล้อมต่อไป จึงน่าจะพิจารณาถึงงบประมาณท้องถิ่นว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมหรือไม่

2. การพยายามวิเคราะห์ว่างบประมาณน่าจะมีการเปลี่ยนแปลงตามตัวแปรด้านเศรษฐกิจและสังคมใช้ช่วงเวลาในการศึกษาสั้นเกินไปและมีข้อจำกัดด้านข้อมูล ดังนั้นในการศึกษาต่อไป ควรขยายช่วงเวลาและลองนำตัวแปรอื่นๆ มาทำการทดสอบด้วย ส่วนปัจจัยที่อยู่ในเชิงคุณภาพ

(qualitative) เช่น การเปลี่ยนแปลงด้านนโยบาย ไม่สามารถทำได้ในการศึกษานี้แต่ปัจจัยด้านนี้นับว่ามีความสำคัญต่อปัญหาที่เกิดขึ้นจึงควรศึกษาปัจจัยเชิงคุณภาพด้วย

3. ควรทำการศึกษาลักษณะทึในการกำหนดการจัดสรรงบประมาณตาม แผนงาน รวมทั้งปัจจัยที่กำหนดการจัดสรรงบประมาณในแต่ละงาน/โครงการซึ่งจะมีรายละเอียดปลีกย่อยอีกมาก เพื่อที่จะได้พัฒนาหลักเกณฑ์ในการจัดสรรงบประมาณให้สอดคล้องกับการนำไปปฏิบัติมากขึ้น

4. ข้อมูลทางด้านเงินช่วยเหลือจากต่างประเทศด้านสิ่งแวดล้อมยังขาดความชัดเจน เพราะทางกรมวิเทศไม่สามารถให้รายละเอียดได้ ดังนั้น หากในอนาคตทางกรมวิเทศสหการมีการปรับปรุงการเก็บข้อมูลที่ดีขึ้นก็น่าที่จะนำประเด็นทางด้านเงินช่วยเหลือด้านสิ่งแวดล้อมมาทำการศึกษาใหม่ นอกจากนี้ในปัจจุบันองค์กรเอกชนหรือ NGO (Non Government Organization) มีบทบาทมากทางด้านปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมซึ่งองค์กรดังกล่าวได้รับเงินสนับสนุนจากต่างประเทศเช่นกัน ดังนั้นในงานศึกษาต่อไปน่าจะนำงบประมาณขององค์กรเอกชนมาเสนอด้วย

5. ในการศึกษานี้ได้พยายามแยกการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบางชนิดคือ ทรัพยากรป่าไม้ ดินและน้ำ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดในระบบนิเวศนับว่าเป็นข้อจำกัดด้านหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตามที่แยกพิจารณาเพราะต้องการแยกให้เห็นปริมาณงบประมาณที่ใช้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรนั้นๆ ดังนั้นถ้าต้องการศึกษาในแง่ของงบประมาณจึงควรพิจารณางบประมาณสำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรชนิดอื่นๆด้วย

6. ข้อจำกัดที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือในงานนี้ไม่ได้ศึกษาถึงประสิทธิภาพของเงินงบประมาณว่าการใช้จ่ายงบประมาณลงไปก่อให้เกิดผลต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างไรมีประสิทธิภาพหรือไม่เพียงใด ดังนั้นควรศึกษาถึงผลที่ได้จากการใช้งบประมาณดังกล่าวด้วย